

**Феномен ментальності селянства Лівобережної
Наддніпрянщини як чинник національно-демократичної
революції 1917–1920 рр.**

Події 1917–1920 рр. постають перед сучасним дослідником як складний комплекс соціально-економічних проблем. Для їх розв'язання все активніше починають використовуватися терміни "менталітет", "ментальність соціальних груп", "ментальність селянства". Поняття менталітету не є гомогенним, що приводить до досить вільної інтерпретації даного феномену. За своєрідний орієнтир можна взяти визначення, подане В.П.Візгіним: "...глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що включає і підсвідоме. Ментальність – це сукупність приготувань, установок, схильностей індивіда чи спеціальної групи діяти, думати, відчувати та сприймати світ певним чином" [3, с. 176].

За кілька століть розвитку селянський стан України набув особливих індивідуальних рис, що дає підстави твердити про існування поняття "менталітет українського селянина", але саме тут дослідник зустрічається з рядом проблем: який реальний зміст вкладати у вищезгадане словосполучення, у якому поєднанні знаходяться менталітет та конкретні події української революції, чи є поняття "селянська ментальність" універсальним для всіх українських регіонів?

У більшості випадків ментальні імперативи є невідрефлексованими і містяться в глибинних шарах свідомості, дослідження яких неможливе в межах вузького історичного періоду. За тривалістю своїх впливів дані глибинні сигнали у часовому просторі цілком співвимірні із існуванням самого історичного феномену, з яким пов'язано термін "ментальність", а у нашому випадку це ментальність селянства.

При дослідженні селянської ментальності межі 1917 року слід зацентувати увагу на двох антагоністичних моментах: по-перше, саме комплексний історико-культурологічний та географічний фактори, що класично лягають в основу поняття менталітет, впливатимуть на поведінкові реакції сільського населення в революційних подіях 1917–1920 рр., протистоятимуть другому

фактору – революційному радикалізму, що підриває консервативні устої селянського світогляду. Саме в період революційної кризи менталітет селянина випробовується на міцність, і вікові устої починають давати перші серйозні тріщини. Обидва ці фактори ставлять перед сучасною історичною наукою питання домінанти регіональних досліджень, оскільки аморфність самого феномену позбавляє сенсу використання терміну "селянський менталітет" в загальноукраїнському масштабі. Дане поняття набуває специфічних відтінків у прилаштуванні до кожного окремого регіону.

В дослідженні аграрних питань ХІХ–ХХ ст. аналіз проблеми менталітету постійно протистоїть концепціям авторів позитивістського напрямку та класичному "економізму" марксистського забарвлення. В тій чи іншій мірі прихильниками вивчення глибинних основ колективної та індивідуальної селянської свідомості є: Ю.П.Присяжнюк [7, 8, 9, 10], О.В.Михайлюк [6], Л.М.Солодка [12], Н.А.Ковальова [5]. Аналогічні дослідження проходять і в Росії, де в 1996 році відбулася конференція "Менталітет и аграрное развитие России (ХІХ–ХХ)". Роль ментальності, менталітету згаданими авторами оцінюється по-різному. В силу аморфності та гнучкості терміну він виступає або як скелет, на який нарощуються вибрані історичні факти, або у симбіозі з економічними та політичними чинниками, або ж як ілюстративний матеріал. Останнє практикує широка група авторів у виданнях "Українського селянина".

У зміст поняття "менталітет" автор статті вкладає світоглядну культуру, що будувалася на землеробському фундаменті. Праця на землі (крім того, скотарство та супутні промисли) стають для українського селянина змістом життя. В даному варіанті не було принципової різниці у розмірах наділу. Землеробом був і власник 3 десятин, і власник 15 десятин, і безземельний. Саме цей факт робить неможливим ототожнення сільського наймита з міським пролетарем. Наймит був найбільш безнадійним об'єктом для революційної агітації на селі, бо жив лише надією відновити власне господарство і ставився до свого господаря швидше як слуга до хазяїна, ніж як робітник до капіталіста [6, с. 12].

Суперечливою є оцінка селянського індивідуалізму. Головним фактором у ній виступає історико-соціальний розвиток регіону, що робить можливим поглиблення характеристики Ю.Присяжнюка: "...процес капіталістичної еволюції "внутрішнього світу" "малоросів"

виявив свої особливості в трьох аспектах – структурному, історико-хронологічному та регіональному" [7, с. 173]. Регіональні особливості формують нюанси світогляду українців ще задовго до реформ другої половини XIX століття. В дослідженнях українських істориків-аграрників простежується ідея відмінності індивідуального господарства правобережжя та Полтавщини від класичної російської общини. Так, М.Якименко подає наступні цифри [14, с. 11]:

Губернія	Кількість дворів (%)		Володіння землею (%)	
	общинне	подвірне	общинне	подвірне
Волинська	1,8	98,2	2,7	97,3
Київська	9,0	91,0	7,5	92,5
Подільська	0,4	99,6	0,5	99,5
Полтавська	17,9	82,1	14,6	85,4
Харківська	93,2	6,8	94,5	5,5
Московська	100,0	0,0	100,0	0,0

Низьку економічну роль общини на українських землях, на думку О.В.Михайлюка, повинна компенсувати її соціальна значущість для селянина. Він, слідом за С.В.Люрве, вводить термін "мир", твердячи про його самодостатню цілісність [6, с. 12]. Автор не може погодитися з вищезгаданою думкою, оскільки в ній є очевидним протиріччя між двома взаємозумовленими речами: економічним укладом та соціальними інституціями. Не відкидаючи поняття "сусідської солідарності", ми констатуємо факт глибокого проникнення коренів індивідуалізму на землях колишньої Гетьманщини. Саме це штовхало полтавського селянина в першу чергу звертатися до органів влади, намагаючись вирішити свої проблеми, а потім – за сусідською допомогою до сусідів, і саме це стало причиною появи на теренах Полтавщини партії хліборобів-демократів із її приватновласницькими ідеалами.

Суперечливу оцінку отримує проблема співвідношення внутрішніх ментальних збудників та зовнішнього агітаційного впливу на процес аграрної революції. Н.А.Ковальова висловлює наступну думку: "У 1917 році селяни, ідейно керовані партіями есерів (загальноросійською та українською) і створеними ними селянськими організаціями, активно включилися у революцію" [5, с. 251]. Факт діяльності селян у воєнних та повітових структурах рад та державних установ незаперечний, проте має сенс думка

про другорядність політичної агітації порівняно з внутрішньою сутністю та світоглядом селян.

Участь у роботі селянських з'їздів, земств, виконавчих комітетів та рад різного рівня, що активно стимулювалися зовнішніми агітаційними чинниками, в той же час химерно поєднувалися з практикою погромів, самозахопленнь землі та самоізоляцією, що виходили з глибин самосвідомості селянської маси.

Аналізуючи революційність села, О.Г.Буховець відзначає, що реальний селянський рух живився власними мотивами, мотивація, що пропонувалася агітаторами, в більшості не сприймалася селянами [2]. Існування стереотипу керівної та спрямовуючої ролі партії есерів у селянському соціумі пояснюється компенсаторного трансформацією ідей лідерства більшовиків у робітничому середовищі. Оскільки більшовики й диктатура пролетаріату проголошені злом, то дійсна революція вершилась на селі, а отже, треба дати нового керманіча – есерів. "Есери, всупереч своїм початковим ідеям селянського соціалізму, залишалися переважно міською партією", – ця теза В.П.Булдакова розкриває протиріччя між програмними документами, що лежать в основі багатьох досліджень, і дійсним станом справ [1, с. 20]. Популярність есерівської партії можна пояснити двома факторами: великим розмахом політичних установок лідерів, що приваблювало різних людей, та відсутністю чітких критеріїв членства так, що перебування в партії фактично ні до чого не зобов'язувало [1, с. 19]. Самі партійні функціонери були далекими внутрішньому світові селянина, тому роль політичної агітації – це роль резонатора. У випадку співпадіння закликів із власними потребами (духовними та економічними) селянства перші підсилювали революційність маси, не будучи в той же час її головним збудником.

Аналізуючи процес аграрної революції, не можна оминати відносини "селянин – поміщик". Їхня регіонально особливість полягала у історичному процесі становлення привілейованого стану колишньої гетьманщини. Дворянство губернії, в більшості, було українським (майже 60%) [11, с. 14] та володіло дрібними маєтками. Швидка демократизація земель привілейованих у кінці XIX на початку XX століть зняла проблему міжнаціонального конфлікту, що витікав із станових протиріч. Зрощення молодого прошарку селянської буржуазії з поміщиками закладаło підвали-

ни нового, внутрішньостанового конфлікту, але ментальність селянської маси не допускати в нього міських (читай партійних) чужинців. На протязі всієї революції цей конфлікт намагатимуться використати більшовики, але становий антагонізм ще не встиг укоренитися у мозках селян. Станову консолідацію селянського соціуму підкреслює думка П.Струве: "...Крах державності та глибока деградація культури, принесені революцією, сталися не тому, що в нас було занадто багато промислового і загалом міського пролетаріату, а від того, що наш селянин не став власником-буржуа, яким повинен бути будь-який дрібний земле-власник, що сидить на своїй землі і веде власне господарство. У нас боялися створити сільський пролетаріат і через страх не зуміли створити сільську буржуазію" [13, с. 241]. Ми вважаємо за потрібне у дану цитату внести правку, економічна поява й буржуазії, і сільськогосподарського робітника відбулася, проте не було їх ментальної появи, фіксування у свідомості селянства. Цей процес почнеться лише з реформ П.Столипіна, але навіть гіпертрофовані темпи 1917–1920 рр. не знищать глибинну ідею селянської спільності.

Підводячи підсумок можна виділити кілька особливих рис, що характеризують психологічні імперативи селянства Лівобережжя у 1917–1920 рр. При активному майновому розшаруванні, що йде в селах Полтавщини та Чернігівщини, селянська свідомість зберігає ідею їх психологічної, духовної єдності, яка завжди виходить на перший план у випадку проникнення чужинців (жителі міст, продзагони та ін.). Внутрішній конфлікт селянин намагається розв'язати шляхом боротьби за законність, Боже право, справедливість у власному їх розумінні, тому політична агітація та законодавча діяльність знаходять у селянському середовищі підтримку лише в тій мірі, у якій вони узгоджуються з уявами даного соціуму.

При чітко вираженому індивідуалізмі окремого селянина-господаря простежується федералізація та об'єднання у випадку активного зовнішнього тиску та при потребі захисту власних інтересів, незалежно від джерела загрози.

Література

1. Булгаков В.П. На повороте. 1917 год: революции, партии, власть // История Отечества: люди, идеи, решения. – М., 1991.
2. Буховец О.Г. Ментальность и аграрное развитие России (XIX–XX века): Материалы международной конференции. – М., 1996.
3. Визгин В.П. Ментальность, менталитет // Современная западная философия: Словарь / Сост.: Малахов В.С., Филатов В.П. – М.: Политиздат, 1991.
4. Казаков А. Экономическое положение сельскохозяйственного пролетариата до и после Октября: опыт сравнительной характеристики. – М.; Л., 1930.
5. Ковальова Н.А. До питання про мотивацію участі українського селянства в революційних подіях 1917–1921 рр.: соціально-економічний і психологічний аспект // Український селянин. – 2001. – №5.
6. Михайлик О.В. Революція та загострення соціокультурного антагонізму між містом і селом // Український селянин. – 2002. – №3.
7. Присяжнюк Ю.П. Вплив ринкової трансформації суспільства на ментальні імперативи українських хліборобів посткріпосницької епохи // Український селянин. – 2001. – №3.
8. Присяжнюк Ю.П. Деякі "таємниці" етносоціального портрету українського "чоловіка" початку ХХ століття // Український селянин. – 2002. – №4.
9. Присяжнюк Ю.П. До проблеми ролі селянства в збереженні національної ідентичності українців (XIX – початок ХХ) // Український селянин. – 2001. – №1.
10. Присяжнюк Ю.П. Традиції господарювання як мірило україно-єврейських відносин на селі // Український селянин. – 2002. – №5.
11. Рубач М. Реакційна суть націоналістичних "теорій" безкласовості та "єдиного потоку". – К., 1955.
12. Солодка Л.М. Світоглядні уявлення селянина про землю та їх вплив на формування селянської ментальності // Український селянин. – 2002. – №5.
13. Струве П. Исторический смысл русской революции и национальные задачи // Из глубины: Сборник статей о русской революции. – М., 1990.
14. Якименко М.А. Українське село: сім десятиліть перебудови. – Полтава, 1993.